

Bernardo Atxaga eta plagioa

Mikel HERNANDEZ ABAITUA

1. Originaltasuna eta plagioa

Idazleok originalak izaten saiatzen garenean laster idoro ohi dugu pertsonal eta originaltzat jotzen genuen hura hamaika lanetan aurkitzen dela. Ordea, beste kasu askotan apropos bilatzen dugu autore handien eredia. Honek ez du esan nahi ezer originalik egiterik ez dagoenik. Alabaina, gutxi dira literatura unibertsalaren historian benetako berrikuntzak egin dituztenak. Adibidez, har dezagun Ramon Saizarbitoria gure literaturan, zenbaiten ustez lehen euskal eleberrri modernoaren sortzailea. Berak asmatu al zuen nobela mota hori? Ez noski, hainbat idazle atzerritarren eleberrriak imitatuz ekarri zuen modernotasuna gurera: Joyce, Beckett, Robbe-Grillet, Dos Passos, Butor... José Luis Álvarez "Txillardegí" ere gure eleberrri modernoaren aitzindarietako bat dugu eta gauza jakina da Sartre eta Camus bezalako existentsialistak imitatuz idatzi zituela bere lehen eleberrriak. Eta zer gaineratu dio Bernardo Atxagak literatura unibertsalari? Ezer ez. Ez dio ezer berririk ekarri, besteak bezain imitatzailea da, eta gainera hori aitortzeko adorea izan zuen bere plagiatzeko teoriaren bidez. Munduko idazle guztiak inspiratu dira beste lanetan beren obrak sortzeko, eta, askotan gainera, literaturaren esparrua gainditzen dute inspirazio bilakuntzan, zinera, komikira, bideojokoetara eta beste alor batzuetara joz.

Baina orduan ez al dago ezer originalik? Oso noizean behin sortzen dira benetako originaltasunak. Alabaina, lan originalak bainoago, lan pertsonalak burutu ditzakegu. Guk hizkuntza bat hitz egiten dugunean ez ditugu hitzak asmatzen, eta hala ere, "pertsonalki" gureak dira esaten ditugun esaldi asko eta asko (klitxeak-eta alde

batera utzita). Era berean, zerbait idazten dugunean, ezer asmatzen ez dugun arren, gai unibertsalak gure xehetasunekin pertsonaliza ditzakegu.

Edozeinek idatz dezake ipuin bat munduko originalena ez bada ere, eta horretarako, narrazioen gramatika ikas daiteke: narratologia. Honek narrazio mota guztiak ikertzen ditu: ahozko literatura, literatura idatzia, komikiak, zinea, marrazki bizidunak... Istorioak kontatzeko gramatikaz arduratzen da narratologia, gero alor bakoitzak bere berezitasunak dituen arren. Nolabait esatearren, gramatika da plagiitzen dena, ez hortik ateratako produktua. Baina gramatika denona da, hizkuntza mintzatuan bezala. Gramatika da munduko gauzarik demokratikoena. Zer egin izan dute Atxagak, Saizarbitoriak, Txillardegik eta abarrek beren lanak idazterakoan? Idazle atzerritarren ideiak hartu dituzte hemengo gauzak kontatzeko, beraiei interesatzen zai-zkien gaiak lantzeko, bere bizitzako esperientziak kontatzeko, edo beren inguruko jendearen istorioak narratzeko. Azkenean kreazio lan oso pertsonalak burutu dituzte, baina ez benetan originalak.

Gaur egun istorioek euskarri guztietatik euskarri guztietara egin dezakete jauzi. Jende guztiak erabiltzen ditu, konturatuta edo konturatu gabe, alor guztietako istorioak inspirazioa bilatzeko. Narratologia-bide guztiak erabiltzen dira horretarako. Ideia iradokikor bat pelikula edo komiki batetik har dezakegu edo Historiako liburu batetik. Adibidez, Stephen Spielbergen *Saving Private Ryan* filma egiteko ideia Stephen E. Ambrose historialariaren liburu bateko paragrafo batetik hartuta dago (Tom Hanksek eta Stephen Spielbergekek ekoiztitako *Band of Brothers* telefilm famatua oinarritu zen liburutik hain zuzen ere) eta hortik aurrera asmatu zituzten pasadizo guztiak; pasadizo hauek sortzeko beste liburu eta pelikula batzuk ikusi zituzten ideiak ateratzeko, eta ondo begiraturuz gero, betiko borrokak agertzen dira, hamaika aldiz ikusi ditugunak, baina askotan xehetasun pertsonalatuak dira originalenak. Idazle on batek ideia bat har dezake teleaio txar batetik eta liburu on bat burutu, inor konturatu gabe. Eta norbaitek zerbait esaten badu, kasualitatea dela esan dezake, benetako plagioa ez bada. Batzuetan kasualitatea berez sortzen da, guk zerbait irakurri, erdi ahaztu eta inkontzienteki erabiltzen dugunean gure lan bat idazteko. Hain zuzen ere, biziki originalak izaten salatzen garenean ere idorotzen dugu ez dugula ezer asmatu, eta guk baino lehen beste batzuek egin zituztela antzeko gauzak. Horixe bera gertatu

zitzea Ramon Saizarbitoriori *Ene Jesus* idatzi zuenean. Gauza "berri" bat egiteko hainbeste saiatu ondoren Samuel Becketten *Malone meurt* irakurri eta konturatu zen bere eleberria ez zela berri-berria, tankera horretako literatura berak berea sortu baino lehenago eginda zegoela jadanik. Guk eleberri hori irakurtzen badugu Beckett irakurri gabe, bitxia eta arraroa irudituko zaigu, zeharo originala, baina inpresio faltsua da. Hala ere, esan daiteke Beckettena bai dela originala eta berria. Baina zenbat Beckett ateratzen dira mende bakoitzean? Gaur egun inoiz baino gutxiago, desagertu egin baita, dirudenez, originala izateko gogoia idazle gehienen artean. Hori da posmodernitatearen ezaugarrietako bat antza. Posmodernoa modernitatea barneratuta daukanez gero, ez du bereziki modernoa izateko obsesiorik, eta ez du lehengo joera tradizionalagoetara jotzeko oztoporik ikusten. Beraz, erromantizismoaren aurreko imitazio bideetara itzultzeko arazorik ere ez du izango. Idazle posmodernoa ez du sinesten gauza original askorik egin dezakeenik. Egia esan, zeharo originala izateko gogoaren garaia ez da oso luzea izan artearen historian. Erromantizismoarekin hasten bide da XVIII. mendearen bukaeran eta XIX.ean. Orduan sortzailea izaki misteriotsua dela pentsatzen da, azti bat bezalakoa, sakralizatu egiten da, lurterra ez den mundu batekin harremana izan dezakeela pentsatzen da. Badirudi jainkozko ahalmen bat duela ezerezetik gauzak sortzeko. Jainkotu egiten da. Hori itsuki sinestetik etorriko da abangoardiako artea egiteko fede handia XX. mendean, eta egia esan, agian orduan egin ziren artearen alorrean gauzarik originalenetakoak. Baina gero gelditu den sententzia da abangoardiek berritasunen munduan arakatu ondoren, alorra agortu zutela eta ezinezkoa dela bide horretatik jarraitzea. Sentipen hori exageratua da ziur aski, baina zeharo gezurra ere ez da. Beraz, esan genezake atzera joanez gauditu dugula modernitatea posmodernitate pasatzeko.

2. Plagiatzeko metodoa ere plagiatua?

Egia esan Atxagak proposatzen duena ez da benetako plagioa, inspirazio iturrien bilaketa baizik. Baina, jakina, hori ere ez da oso originala, eta asko landu izan da. Eredugarria da horri dagokionez Gianni Rodarrik proposatzen duen plagiatzeko metodoa. Ziur aski Atxagak ongi ezagutzen zuen metodo hori bere proposamena egin

orduko. Rodariren *Grammatica della fantasian* agertzen den plagiatzeko bidea (guk erabilitako gaztelaniazko bertsioan ikus "Fábulas plagiadas" kapitulua, 1979: 78-82) erraz laburbil daiteke puntu bana-banatan:

1. Istorio edo alegi ezagun bat hartu eta bere egituraren eta barnerlazioen oinarritzko osagaietara murriztu behar da, xehetasun gutxirekin kontatutako ipuin baten modura.
2. Istorioaren muina are gehiago murriztuko da azalpen abstraktua bihurtu arte A, B, C, D... letren bidez formula gisako zerbait bihurtuz.
3. Azalpen abstraktuari interpretazio berria emango zaio A, B, C, D... letra larriak kenduz eta lehen puntuan narrazioak zuen istorio-itxurara itzuliz, baina lekua, garaia eta pertsonaia-izenak aldatuz.
4. Aurreko puntuan lortutakoa hobetzeko, ahaztu egin behar da ahalik eta gehien jatorritzko istorioa, narrazio berri bat lortzeko. Hau da, 3. puntuan lortu dugun argumentua, nolabaiteko ipuin-laburpena dena, benetako ipuin bat idazteko erabiliko dugu, era guztietako xehetasunak gaineratuz: pertsonaien izaerak eta deskribapen fisikoak, lekuen deskribapenak, elkarrizketak eta abar.

Ikus dezagun orain, era berean laburbilduta eta eskematuta, Atxagak *Obabakoak* liburuan proposatutakoa ("Ondo plajiatzeko metodoaren azalpen laburra eta adibide bat" ipuinean, 1988: 329-343):

1. Plagiatzaile batek argumentu garbiko testuak aukeratu behar ditu. Ekintza soil batzuetara labur daitezkeen ipuin edo nobelak aukeratu behar dira.
2. Plagiatzerakoan, bitxikeriak alde batera utzi behar dira beti.
 - a) Ez dezala plagiatzaileak bere hizkuntzara itzuli gabe dagoen liburu arrarorik aukeratu.
 - b) Jende guztiaren ezpainetan dabiltzan egileen artean aukeratu behar ditu ereduak.
 - c) Zenbat eta zaharragoa izan eredu orduan eta hobeto plagiatzailearentzat.
3. Nobelek edo ipuinek *nonbait* eta *noizbait* gertatutako istorioak kontatzen dituzte. Plagiatzailearen lana ereduaren bi xehetasun horiek aldatzea izango litzateke. Aldaketa horiek beste mila eka-

rriko lituzkete eta ez litzateke inor konturako ideia nondik zegoen hartuta..

4. Defentsa on bat prestatzea oso garrantzi handikoa zaio plagiatzai-leari.

- a) Bere lanean ereduaren arrastoak utzi behar ditu.
- b) Metaliteratura arma bezala erabili behar du.
- c) Izen pixka bat izatea komeni zaio, fama pixka bat hartzea alegia.

Agian, horrela azalduta, hain berdinak ez direla irudi lezake, baina bien arteko erkaketa eginez gero, antz bat baino gehiago aurkituko dugu:

1. Ondo ohartzen bagara, Atxaga eta Rodariren lehen puntuak nahiko antzekoak dira, "ekintza soil batzuetara labur daitezkeen argumentu garbiko ipuinak" baitira "beren egituraren eta barne-erlazioen oinarritzko osagaietara murriztu daitezkeen istorio eza-gunak".
2. Rodarik "istorio edo alegi ezagun bat" hartzen du inspiratzailetzat, eta Atxagaren ustez idazleak "jende guztiaren ezpainetan dabilzan egileen artean aukeratu behar ditu ereduak", "bitxikeriak alde batera utzita".
3. Orobat bi autoreen hirugarren puntuei dagokienez. Bietan oinarritzko osagaiak aldatu behar baitira interpretazio berri baten bidez, lekua eta denbora batez ere. Atxagak esplizituki esaten du, eta Rodarik bere liburuan azaltzen dituen adibideen bidez.
4. Ezberdintasun handiena zera da: Rodari gehiago arduratzen da jatorrizko eredutik asko urruntzeaz, eta Atxaga plagio-salaketa kontrako defentsaz.

Horrez gain "Ondo plagiatzeko metodoaren azalpena eta adibide bat" ipuina bera beste plagio baten gainean dago oinarrituta, Dante Alighieriren *Komedia jainkotiarren* hasieran bilatzen baitu inspirazioa (1973: 45-47). Erka ditzagun bateratasun batzuk (gehiago ere badira):

1. BASOA-OIHANA:

DANTE: "salvaje, áspera, espesa".

ATXAGA: "abre, zakar, sarri".

2. PROTAGONISTEN BELDURRA:

DANTE: "me había llenado el corazón de miedo".

ATXAGA: "eta ikaratu egin nintzen oso".

3. HARANETIK ALDAPARANTZ (=edo muinoa):

DANTE: "Pero al llegar a la ladera de la colina que cerraba el valle (...) miré hacia arriba".

ATXAGA: "Baso haranaren amaieran zegoen aldaparaino iritsi nintzen".

4. GAILURRA ETA PLANETA:

DANTE: "vi su cumbre cubierta ya por los rayos del planeta que nos conduce rectamente por todos los caminos".

ATXAGA: "zeren aldapa haren gailurrean argia eta beroa ematen digun planetaren zantzuak antzeman baintuen.

5. LASAITASUNA LORTU:

DANTE: "Entonces se calmó algo el miedo".

ATXAGA: "eta lasaitzea lortu bainuen modu horretan".

6. EZUSTEA ALDAPAREN HASIERAN:

DANTE: "Y he aquí que una pantera ágil al principio de la cuesta (...) me impedía el paso".

ATXAGA: "Ekin nion, beraz, igoerari, eta (...) ezuste bat izan nuen".

7. IDAZLE HANDIAREN AGERPENEA:

DANTE: Virgilioaren agerpena. Dantek dio: "Ten piedad de mí, quienquiera que seas, sombra u hombre verdadero".

ATXAGA: Axularren agerpena. Atxagak dio: "Urrikaldu zaitetz nitaz, nornahi zarela ere (...) Zer zara? Itzal ala benetako gizon?"

8. IDAZLE HANDIAK BERE BIOGRAFIA KONTATZEARI EKITEN DIO:

VIRGILIO: "Ya no soy hombre, pero lo fui en otro tiempo...".

AXULAR: "Ez nauzu gizon bat, baina hala izan nintzen...".

9. IDAZLE HANDIAREN EZAGUPENA ETA LAGUNTZA ESKAERA:

DANTE: ¡Oh!, ¿tú eres, Virgilio". "... líbrame de ella...".

ATXAGA: "Hartara, zu Pedro Daguerre Azpilicueta zara, *Axular*...". "Lagun iezadazu, arren...".

10. IDAZLE HANDIA GIDATZAILE:

DANTE: "Entonces se puso en marcha y yo le seguí".

ATXAGA: "Berarekin fidaturik, orpotik jarraitu nintzaion".

3. Teoriaren adibide pragmatikoak: plagio frogatu eta hipotetikoaren azalpena

Normalean, benetako plagioa ez den plagioa egiten denean, ez da autore bakar bat plagiatzen, asko batera baizik, eta hori dena nahastu egiten da bakoitzaren esperientziekin edo gure inguruko ezagunen bizitzekin, eta gero horrekin guztiarekin fantaseatu ondoren gure "bertsioa" ematen dugu, hau da, dauzkagun datu guztiekin jolastu egiten gara, eta jostaketa delako da dibertigarria. Maiz dibertigarriena gure edo besteen bizipenak hartu eta aldatzen hastea da. Aldatu eta aldatu desitxuratu arte. Eta ikusi edo irakurritako istorioekin berdin. Dibertigarria izan daiteke Atxagak *Obabakoak* liburuan egin zituen plagio batzuk aztertzea. Famatuena eta ezagunena Atxagak berak aitortzen duen "Pitzadura bat elur izoztuan" ipuina da, non, *Groenlandiako lezioa* saiakera-liburuan aipatzen duen bezala, Villiers de L'Isle-Adam idazlearen "Esperantzaren tortura" (ikus euskaraz, 1997: 31-40) plagiatu baitzuen. Hona hemen bateratasun garrantzitsuenak (baina ez guztiak):

1. BI IPUINETAN PROTAGONISTETAKO BAT TALDEBURU DA.

Mathias Reimz mendigoizale taldeko burua da eta Pedro Arbuez de Espila domingotarren priorea eta Inkisidore Nagusia. Biek jokaera gaizto berbera azaltzen dute, fase guztietan, hiltzorian daudeneko.

2. BI IPUINETAN NORBAIT DAGO HILZORIAN EZIN ATERA DAITEKEEN LEKU BATEAN (ziega eta elurrezko pitzadura).

3. BIEK JASOTZEN DUTE TALDEBURUAREN BISITA.

Bai Aser Abarbanelek bere ziegan, bai Philippe Auguste Bloyk elur pitzaduran.

4. BI KASUETAN GATIBU DAGOENAK GAUZA TXAR BAT EGIN DU BISITARIAREN USTEZ (EZTABAIDAGARRIA IZAN DAITEKEENA GATIBU DAGOENARENTZAT), ZEINARENGATIK ORDAINARAZIKO BAITZAIE.

5. BIETAN ESATEN DA NORBAITEK EDO ZERBAITEK (JAINKOAK ETA MENDIAK) ERABAKIKO DUELA GATIBUAREN ETORKIZUNA, BAINA BIETAN TALDEBURUA DA ERABAKITZAILEA.

6. BIETAN ESPERANTZA SORTZEN DA ZULOTIK ATERATZEKO (ATE IREKIAGATIK BATEAN ETA GORA IGOTZEKO SOKENGATIK BESTEAN).

7. USTEZKO ASKAPENERAKO BIDEAN BI PERTSONAIEK OZTO-POAK AURKITZEN DITUZTE: elur mordo bat / hainbat inkisidore.

8. BI GATIBUEK BESOAK ZABALDU ETA ETSAIARENEMKIN EGITEN DUTE TOPO ASKATZEAR DAUDENEAN.

9. BIETAN ESPERANTZA TORTURA BIHURTZEN DA DENA TRANPA BAT IZAN DELA KONTURATZEAN.

10. JATORRIZKO IPUINAREN AUTOREA VILLIERS DA, ETA ATXAGAREN IPUINEAN VILLIERS LAKUA AIPATZEN DA (349. or). Honelakoxea zen Atxagak eskatzen zuen alibia, autoreari egindako omenaldia zela argudiatu ahal izateko.

Beharbada Atxagak Villiersen *non* eta *noiz* direlakoak aldatzera koan berri batzuk asmatu beharrean, beste ipuin batetik plagiatu zituen: Hergéren *Tintin Tibeten* ipuinetik (oker ez banago, Iñaki Aldekoa kritikoa izan da behin baino gehiagotan Atxagaren obran komikiak duen eragina aipatu duen lehenengoa; norbaitek azterketa sakona egingo balu, emaitza harrigarriak aterako lituzke ziur aski). Hergéren ipuinean Tintinen laguna den Txang doan hegazkina Nepal eta Tibeteko muga inguruan erortzen da. Tintin bere lagunaren bila (adiskide duen Haddock kapitainaren laguntzarekin) mendi altuetan dabilelarik, elur pitzadura batean eroriko da Tintin ere, eta hiltzear

egongo da Atxagaren protagonista bezala. Ipuinean aurrerago, salbatu behar duten Txang laguna ere haitzeko pitzadura batean aurkituko dute. Horrela, Hergéren ipuinean agertzen den giroak bere ipuinean txertatzeko balio izan zion Atxagari agian. Erka dezagun Atxagaren ipuina Hergérenarekin eta atera ditzagun bateratasun nabarmenenak (hauez gain gehiago ere badira):

1. ELURREZKO PITZADURA BAT AGERTZEN DA BI IPUINETAN.
2. BIETAN DAGO PROTAGONISTAREN LAGUNA ELURREZKO PITZADURA BATEAN BARRUAN, HILZORIAN: Haddock kapitana-
ren laguna den Tintin kasu batean, eta Mathias Reimzeren
laguna den Philippe Auguste Bloy bestean.
3. TXANG ERE SALBATU BEHAR DEN LAGUN BAT DA, BAINA
KASU HONETAN PITZADURA HARRIZKOA DA (KOBAZULOA).
Hala ere, ipuin honetan protagonista lagun bat benetan sal-
batzera doa (ez esperantza faltsua ematera). Ezberdintasun
handi bat dago: Atxagaren ipuinean dena da gorroto-men-
dekua, eta Hergérenean dauden bi adiskidetasun istorioetan
(Tintin/Haddock eta Tintin/Txang) lagun arteko maitasuna da
nagusi.
4. BI ISTORIOETAN HILZORIAN DAUDENEK BIZIA SALBATUKO
DIEN LAGUNA ESPERO DUTE.
5. BI ISTORIOETAN DIRA FUNTSEZKOAK AZTARNAK EDO SEI-
NALEAK ZULOETAN DAUDEN LAGUNAK AURKITZEKO (motxila,
txakurra eta bufanda).
6. LEKUA ETA GIROA (bi ipuinetan Tibet eta Nepal agertzen dira
hala nola xerpak eta menditzar elurtsuak; hemen Atxagak *noiz*
eta *non* direlakoak beste autore batenak plagiatuz aldatuko
lituzke Villiersenak plagioan ez errepikatzeke).
7. PROTAGONISTA BIKOTEAK. Elurrezko pitzaduran Tintin/Bloy
eta Haddock/Reimz dira paralelismoak eta Txang dagoen koba-
zuloan Tintin/Bloy eta Txang/Reimz.

8. BI IPUINETAN DAGO MENDI ELURTSUETARA DOAN ESPEDIZIO BAT ETA BIETAN BI ADISKIDEETAKO BAT DA ESPEDIZIOBURU ANTOLATZAILEA.

9. BI IPUINETAN MENDIAK HILTZEKO BOTERE HANDIA DU.

10. BI IPUINETAN ESPERANTZAK GARRANTZI HANDIA DU.

Villiers de L'Isle-Adam eta Dante Alighieriren eraginak benetakoak eta frogagarriak diren bitartean, Tintinena inkontzientea izan zen agian. Baina kreazio-senak horrela jokatu ohi du, bai kontzienteki bai inkontzienteki, eta Atxagaren plagiatzeko metodoa ez da benetako plagioa, idazle izan nahi duen edozeinentzako irakaspen bidea baizik.

Bibliografia

- Dante Alighieri, *La divina comedia*, Bruguera, Barcelona, 1973.
- Stephen. E. Ambrose, *Band Of Brothers*, Touchstone, New York, 1992.
- Bernardo Atxaga, *Obabakoak*, Erein, Donostia, 1988.
- Bernardo Atxaga, *Groenlandiako lezioa*, Erein, Donostia, 1998.
- Samuel Beckett, *Malone meurt*, Les editions de Minuit, Paris, 1951.
- Hainbat autore, *Ipuin gogoangarriak*, Erein, Donostia, 1997.
- Hergé, *Tintin au Tibet*, Casterman, Paris-Tournai, 1960.
- Gianni Rodari, *Gramática de la fantasía*, Ferran Pellisa Editor, Barcelona, 1979.
- Ramon Saizarbitoria, *Ene Jesus*, Kriselu, Donostia, 1976.